

AZƏRBAYCANDA TERMINOLOGİYANIN VƏZİYYƏTİ: LEKSİKOQRAFIYA, UNİFİKASIYA VƏ KOORDİNASIYA PROBLEMLƏRİ

Aqşin MƏMMƏDOV

*Sosial Tədqiqatlar Mərkəzinin baş məsləhətçisi,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Bakı, Azərbaycan*

*E-mail: agshin.mammadov76@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9341-2079*

Xülasə. Məqalədə Azərbaycanda terminoloji fəaliyyətin tarixi haqqında qısa məlumat verilir, bu sahədə bir sıra mövcud standartlar qeyd edilir. Terminologiya üzrə orqanların və mərkəzlərin müxtəlif səviyyələrdə (milli, beynəlxalq, sahə) təşkilati-metodiki (elmi-təşkilati) fəaliyyətinə nəzər salınır. Terminologiyanın nizama salınması, unifikasiyası və standartlaşdırılması məsələləri araşdırılır. Bu qənaətə gəlinir ki, terminoloji məlumat bazasına daxil edilən terminlərin Terminologiya üzrə Beynəlxalq İnformasiya Mərkəzi və Beynəlxalq Standartlaşdırma Təşkilatının tələblərinə uyğunlaşdırılması üçün Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında Terminologiya Komissiyasının bu təşkilatlarla (eləcə də eyni tarixi-mənəvi kökləri nəzərə alaraq digər türk dövlətlərinin müvafiq qurumları ilə) əməkdaşlığı daha da dərinləşdirməsi zəruridir. Digər tərəfdən, Terminologiya Komissiyasının terminologiya sahəsində milli və beynəlxalq standartların qəbul edilməsi, terminlərin bir-birinə uyğunlaşdırılması, harmonikləşdirilməsi üzrə işləri müvafiq dövlət qurumları (Əsasnaməsində göstəriləyi kimi, Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi, Ədliyyə Nazirliyi, Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyi, Dövlət İmtahan Mərkəzi və digər müvafiq ali icra orqanları) ilə birgə həyata keçirməsi məqsəddüyündür.

Açar sözlər: Azərbaycan, terminologiya, terminoqrafiya, terminlər bankı, leksikoqrafiya, unifikasiya, terminlərin təsnifatı, İnfoterm, Beynəlxalq Terminologiya Şəbəkəsi, Terminologiya Komissiyası

Giriş

Müasir dövrdə qloballaşmanın, elmi-texnoloji inkişafın cəmiyyətin bir çox fəaliyyət sahələrinə, o cümlədən dilə birbaşa təsiri nəticəsində elmi dilin linqvistik bazasını təşkil edən və dilçilik elminin vacib sahələrindən biri olan terminologiya da dinamik şəkildə dəyişilməyə və yenilənməyə məruz qalmışdır. Dilçiliyin strateji resurslarından biri hesab edilən terminologiyanın anlayışlar aparatının həm dünya, həm də Azərbaycan dilçiliyində fasiləsiz olaraq formalaşması prosesi baş verir. Qloballaşma nəticəsində dünya dillərində həm də terminologiyanın unifikasiyası prosesi gedir ki, nəticədə milli terminologiya sistemləri ciddi problemlər qarşısında qalırlar.

İstənilən ölkənin terminologiya təcrübəsi müxtəlif sahələrdə ünsiyyəti genişləndirir və rəsmi dilin funksional imkanları inkişaf edir. Beləliklə, terminologiya ölkədə iqtisadi, siyasi, elmi, texniki ünsiyyəti təmin edən, vahid informasiya fəzasının yaradılmasına imkan verən inteqrasiya faktorlarından birinə çevrilir [2].

Son illərdə həm milli, həm də xarici linqvistikalarda ayrı-ayrı predmet sahələrində və müxtəlif dillərdə terminoloji problemlərin hərtərəfli öyrənilməsinə böyük diqqət ayrılır. Milli sərhədlərin açılması və genişlənməsi, elmi-texniki inqilabın ictimai həyatın bütün sferalarına təsiri ilə əlaqədar müasir həyat fəaliyyətinin yüksəlməsi tədqiqatçılar arasında peşəkar ünsiyyət dilinə (Language for special purposes (LSP) - xüsusi məqsədlər üçün dil) marağın artmasına səbəb olmuşdur. Bu isə yeni terminlərin, o cümlədən leksikoqrafik terminlərin axınının əhəmiyyətli dərəcədə çoxalmasına gətirib çıxarmışdır ki, onların da sistemləşdirilməsi və izahının verilməsi zəruridir.

Terminologiya bir elm sahəsi kimi

biliyin yüksək keyfiyyətli, effektiv təqdimatı və ötürülməsi üçün konsepsiya və metodologiya təklif edir. Ümumiyyətlə, müasir dünyada elmi-texniki biliklərin artması nəticəsində dillərdə meydana çıxan sözlərin 90%-dən çoxunu xüsusi sözlər – terminlər təşkil edir [20]. Bir sıra elmlərdə terminlərin sayının artma sürəti ümumişlək sözlərin sayının artma sürətini qabaqlayır və bəzi elmlərdə terminlərin sayı qeyri-xüsusi sözlərin sayından çoxdur [1; 2].

Elmin sosial rolunun artması, informasiyanın həcmnin daim çoxalması həm yeni, həm inkişaf edən, həm də artıq formalaşan bilik sahələrinin termin sistemlərinin tədqiqini zəruri etmişdir. Biliyin müxtəlif sahələrinin termin sistemlərinin ayrıca tədqiqat obyektinə çevrilməsi hazırkı dövrdə inkişaf edən və tədqiqat metodları təkmilləşən terminoqrafiya və terminşünaslıq kimi müstəqil elm sahələrinin meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur.

Terminologiyanın nizama salınması, unifikasiyası və standartlaşdırılması məsələləri Azərbaycan terminşünaslığında az və ya çox dərəcədə öyrənilsə də, həllini gözləyən problemlər kifayət qədərdir.

1. Dünyada və Azərbaycanda terminologiyanın yaranması və inkişaf tarixi haqqında qısa arayış

Dünyada terminşünaslıq bir elm sahəsi kimi XX əsrin əvvəllərindən inkişaf etməyə başlamışdır. XX əsrin 70-ci illərində bu sahədə aparılan tədqiqatlar və görülən işlər sistemləşdirilməyə və terminologiyaya aid məqalələr nəşr olunmağa başlanmışdır. Dünyada ilk Terminologiya Mərkəzi XX əsrin 30-cu illərində Vieselburqda (Avstriya) yaradılmışdır. Ümumi terminologiya nəzəriyyəsinin banisi hesab edilən Eygen Vyuster bu mərkəzə rəhbərlik etmişdir. Həmin

Terminologiya Mərkəzi UNESCO və digər beynəlxalq təşkilatların layihələri ilə məşğul olmuş və dünyanın bu sahədə fəaliyyət göstərən tanınmış ekspertləri ilə əlaqə yaratmışdır. E.Vyuster 1951-ci ildə Beynəlxalq Standartlaşdırma Təşkilatının “Terminologiya (prinsiplər və koordinasiya)” katibliyini təsis etmişdir. Hal-hazırda bu mərkəz, Vyuster Arxivinə çevrilən kitabxana kimi, Vyana Universitetinin Elmi Nəzəriyyə Arxivinin bir hissəsidir. 1971-ci ildə UNESCO və Elmi Əlaqələr üzrə Beynəlxalq Komitə Beynəlxalq Elm İnformasiya Sisteminin (World Science Informational System) yaradılması layihəsinin elan edildiyi ölkələrin konfransını keçirmişdir. E.Vyusterin rəhbərliyi altında həyata keçirilən bu layihə standartlaşmış terminlərdən istifadə edən çoxdilli terminoloji sistemdir. Həmin il dünyada terminologiya sahəsində əməkdaşlığın əlaqələndirilməsi və dəstəklənməsi məqsədilə Terminologiya üzrə Beynəlxalq İnformasiya Mərkəzi – İnfoterm (International Information Centre for Terminology) yaradılmışdır [1]. İnfoterm 1977-ci ildən başlayaraq dil üzrə simpoziumlar təşkil edir, terminologiya sahəsində mühüm layihələr və proqramlar həyata keçirir [1]. Bundan başqa, qlobal çoxdilli bilik cəmiyyətində biliyin ötürülməsi və informasiya təminatının həyata keçirilməsi məqsədilə yeni terminoloji mərkəzlərin və şəbəkələrin yaradılması ideyasını irəli sürür və dəstəkləyir [1; 2].

1976-cı ildə İnfoterm “Terminologiyanın şəbəkədə inkişafı” adlanan tədqiqatda cəlb olunmuş və nəticədə TermNet (Terminologiya üzrə Beynəlxalq Şəbəkə) təşkil olunmuşdur. TermNet 1988-ci ildə qeyri-kommersiya təşkilatı kimi qeydiyyatdan keçmişdir. Bu şəbəkənin hazırda 40-dan çox üzvü var.

Azərbaycana gəldikdə isə terminologiyanın təşəkkülü tarixi orta əsrlərə aid edilsə də, ana dilində elmin inkişafı,

elmi-kütləvi ədəbiyyatların, dərsliklərin çap edilib yayılması, xüsusilə elmi üslubun formalaşması mürəkkəb ictimai-siyasi və mədəni hadisələrlə zəngin olan XX əsrin əvvəllərinə təsadüf edir. Terminoloji fəaliyyət istiqamətində məhz XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq əməli addımlar atılmağa başlanılmışdır. Azərbaycan dilində bu dövrün tələblərinə uyğun müəyyənlanmış sistemli elmi dil yox idi. Buna görə də elmi əsərlərdə, dərsliklərdə və terminoloji lüğətlərdə terminləri ifadə etmək üçün ərəb və fars dillərinə məxsus o qədər söz və tərkiblər işlədilir ki, onları başa düşmək üçün xüsusi izahlar tələb olunurdu. Dövrün tələbləri nəzərə alınaraq N.Nərimanovun və S.Ağamalıoğlunun təşəbbüsü ilə respublikada Azərbaycan dilində elmi dili formalaşdırmaq, tədris üçün dərsliklər yaratmaq və terminoloji iş rəhbərlik etmək, ədəbi dili inkişaf etdirmək üçün xüsusi orqan - Azərbaycan Xalq Komissarları Şurası yanında İstilah Komissiyası təşkil olundu. Komissiyanın sədri Tağı Şahbazi təyin edildi. 1923-cü ildə İstilah Komissiyası Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin yanına köçürüldü və Səmədağa Ağamalıoğlunun sədrliyi ilə fəaliyyətə başladı. İstilah Komissiyasında həmin dövrdə lazımı ehtiyacları ödəmək məqsədilə müxtəlif sahələrə - riyaziyyat, coğrafiya, kimya və iqtisadiyata aid bir sıra terminlər lüğəti hazırlanıb nəşr edildi [4].

Terminologiya Komissiyasının fəaliyyəti 1926-cı ildə keçirilmiş I Ümumittifaq Türkoğlu Qurultayından sonra daha da güclənmişdir. Qurultayda tarix, etnoqrafiya, əlifba, orfoqrafiya, dil tarixi və bir sıra mühüm məsələlərlə yanaşı, türk dillərində terminologiyanın yaradılması məsələsi geniş müzakirə olunmuşdur. Qurultayda terminologiya ilə bağlı beş məruzə dinlənilmişdir. Bu nəzərə alınaraq 1928-ci ildə Azərbaycan Xalq Maarif Komissarlığı yanında Baş Elmi Müəs-

sisələr İdarəsi yaradılmış və terminologiya ilə bağlı məsələlər həmin idarəyə tapşırılmışdır. 1929-cu ildə Baş Elmi Müəssisələr İdarəsi yanında Dövlət Terminologiya Komitəsi təşkil edilmişdir. Terminologiya Komitəsi bir sıra praktik məsələləri həll etdikdən sonra 1930-cu ilin əvvəllərində Azərbaycan Dövlət Elmi-Tədqiqat İnstitutunun yanına köçürülmüş, burada terminologiyanın inkişafı və orfoqrafiya lüğətinin hazırlanması üçün elmi prinsiplərin müəyyənləşdirilməsi üzrə iş aparılmağa başlanılmışdır. Bu məqsədlə komitə respublikanın ali məktəblərində çalışan mütəxəssisləri də bu işə cəlb etmişdir. Terminologiya Komitəsi üç bölmədən və bir bürodan ibarət idi. Terminologiya ilə sıx əlaqədar olan, Azərbaycan məktəbləri və mətbuatı üçün həlledici əhəmiyyət kəsb edən orfoqrafiya məsələləri də o zaman Terminologiya Komitəsinə həvalə edilmişdi. Komitədə daimi işçilərdən əlavə xüsusi məsləhətçilər və termin toplayan işçi qrupları da yaradılmışdı. Terminlər əvvəlcə müvafiq bölmələrdə müzakirə olunur, sonra isə Terminologiya Komitəsinin təsdiqinə verilirdi. Həmin dövrdə Terminologiya Komitəsi hazırladığı on minə qədər sözdən ibarət terminləri müxtəlif elm sahələri üzrə bülletenlərdə nəşr etdirmişdir [4].

Terminologiya Komitəsi 1944-cü ildə Azərbaycan Xalq Komissarları Sovetinin yanına köçürülərək fəaliyyətini davam etdirməyə başlamışdır. 1948-ci ildə Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin qərarı ilə Azərbaycan dilində terminologiyanın yaradılmasını qaydaya salmaq, bu sahədəki hərc-mərcliyi aradan qaldırmaq, elmi-tədqiqat müəssisələrində və ali məktəblərdə aparılan terminoloji işlərə rəhbərlik etmək məqsədilə Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının Rəyasət Heyəti yanında Terminologiya Komitəsi yaradılmışdır. Həmin ildə Terminologi-

ya Komitəsinin vəzifələrinin müəyyənləşdirilməsi üçün Azərbaycan Mərkəzi Komitəsi ilə birlikdə Elmlər Akademiyasında konfrans keçirilmişdir. Terminologiyanın nizama salınmasında Bakıda çağırılmış dil konfranslarının da müəyyən rolu olmuş, Komitənin tapşırığı ilə elmi-tədqiqat institutları öz sahələrinə aid lüğətlər tərtib etməyə başlamışlar.

1952-ci ildən termin yaradıcılığında bu prinsiplərin əsas götürülməsi rus və beynəlmiləl terminlərə elmi dildə geniş yer verilməsinə imkan yaratmışdır. Bu illərdə Terminologiya Komitəsinin tapşırığı ilə respublikamızın bütün elmi-tədqiqat institutları və ali məktəbləri öz sahələrinə aid lüğətlər tərtib etməyə başlamış və beləliklə, elmin müxtəlif sahələrinə aid rusca-azərbaycanca 200-ə qədər terminoloji lüğət nəşr edilmişdir.

2000-ci ildən AMEA Rəyasət Heyəti yanında Terminologiya Komitəsi Terminologiya Komissiyası adlandırılmışdır. Bu illərdə elm və texnikanın, iqtisadiyyatın, mədəniyyətin bir çox sahələrinin Azərbaycan dilində terminologiyasının formalaşması, eləcə də texnikanın yeni yaranan informatika, elektron təhsil, aviasiya, avtomatlaşdırma və s. sahələrində terminlərin yaranması istiqamətində bir sıra işlər görülmüşdür [4].

Azərbaycan dilinin dövlət dili statusu alması, müstəqil və yeni təhsil sisteminin yaradılması, bazar iqtisadiyyatına keçid, qloballaşma şəraitində Terminologiya Komissiyasının vəzifələrini daha da artırmışdır. Dilin qorunmasında və zənginləşməsində mövcud olan problemlərdən başlıcası dilin terminologiyasının inkişafını düzgün istiqamətləndirməkdir. Bu amil nəzərə alınaraq 2012-ci il mayın 23-də "Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamına

əsasən Azərbaycan dilində termin yaradıcılığı sahəsində işlərin tənzimlənməsi və koordinasiya edilməsi üçün Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında Terminologiya Komissiyası yaradılmışdır. Terminologiya Komissiyası bu gün Azərbaycan dilində termin yaradıcılığı prosesinin tənzimlənməsini və koordinasiya edilməsini, həmçinin dilin lüğət tərkibinin zənginləşdirilməsini, yeni anlayış və ifadələrin dildə işlədilməsi mümkünliyünün müəyyənləşdirilməsini, elmi-ədəbi dili təkmilləşdirmək məqsədilə kütləvi informasiya vasitələrində, dərsliklərdə və digər tədris vəsaitlərində yeni termin və anlayışların dilin normalarına müvafiq qaydada işlədilməsinə nəzarət funksiyasını yerinə yetirir.

2. Müasir dövrdə Azərbaycanda terminologiyanın vəziyyəti

Müstəqillik illərində dövlətçilik rəmzlərimizdən biri olan Azərbaycan dilinin funksional imkanlarının inkişafı istiqamətində məqsədyönlü dövlət siyasəti həyata keçirilmişdir. Bu gün Azərbaycan dili dövlət və cəmiyyət həyatının bütün sahələrində, o cümlədən ictimai-siyasi və elmi-texniki sahədə geniş istifadə edilir. Nəticədə müasir Azərbaycan dilinin leksik sistemində terminlərin xüsusi çəkisi xeyli artmışdır.

İlk növbədə qeyd edək ki, müasir dövr terminologiyasında termin yaradıcılığı daha çox beynəlxalq dil zəminində getməsi ilə səciyyələnir. Azərbaycan dilçiliyində alınma terminlər sferasında rus dili öz aparıcı rolunu tədricən ingilis dilinə verməkdədir. Yəni terminlərin yaradılmasında ingilis dili aparıcı mövqeyə keçmişdir. Dilin dominantlığını şərtləndirən cəhət elmi məqalələrin, məlumatların beynəlxalq dildə yazılması və yayılmasıdır. İnternet xidmətindən istifadə yeni anlayış adlarını bildiren terminlərin internet vasitəsilə ingilis dilindən götürülməsinə

şərait yaradır. Müxtəlif dil daşıyıcıları yeni terminlərdən istifadəyə fərqli şəkildə yanaşırlar. İstifadəçilərin bəziləri terminlərin öz dillərində qarşılığını axtarıb tapmağa səy edir, dilin öz vasitələrindən istifadə etməklə yeni termin yaratmağa çalışırlar. Digər qismi isə alınma terminlərə, başqa qismi kalka yolu ilə termin yaradıcılığına üstünlük verir. Bu problemlər ayrı-ayrı elm sahələri ilə bağlı terminoloji mərkəzlərin yaranmasını zəruri edir [2; 4].

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 9 aprel 2013-cü il tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı" hazırkı dövrdə Azərbaycan dilinin zənginləşməsi və tətbiqi imkanlarının genişləndirilməsi istiqamətində aparılan işlərin yeni səviyyəyə yüksəldilməsini tələb edir. Azərbaycanın dövlət proqramı terminologiya sahəsində kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. Hər bir predmet sahəsində inkişaf əlaqədar terminlərin sayı artır və bu da mütəxəssislər qarşısında bir sıra ciddi terminşünaslıq problemləri qoyur. Vahid anlayışlar sisteminin (terminlərin və təriflərin), ortaq terminoloji dilin yaradılması bütün elm sahələri üzrə elmi tədqiqatların prioritet problemləri sırasına daxil edilir.

Azərbaycanda terminşünaslığın nəzəri istiqaməti üzrə hələ sovet dövründən başlayan sistemli tədqiqatlar müstəqillik illərində də davam etdirilmişdir. Lakin ölkədə terminoloji fəaliyyətin praktiki istiqaməti üzrə problemlər hələ də mövcuddur. Bu problemləri aşağıdakı istiqamətlər üzrə qruplaşdırmaq olar:

2.1. Leksikoqrafik terminoloji fəaliyyət

Terminoloji fəaliyyətin əsas istiqamətlərindən biri terminoloji bankların yaradılmasıdır. Müxtəlif ölkələrin terminoloji bankları

tərəfindən xidmət göstərilən “Euronet” (European Information Network) informasiya şəbəkəsi məhz bu məqsədlə yaradılmışdır. Buraya həmçinin bibliografiyanın tərtib edilməsi və informasiya mübadiləsi də daxildir.

Hələ XX əsrin 60-cı illərində E.Vyuster kompüteri lüğətlərin tərtib olunması, terminografiya işləri, tərcümə ekvivalentlərinin təqdim edilməsi, eləcə də terminologiya işlərinin koordinasiya məqsədilə axtarış aparmaq və yaddaş üçün əvəzsiz vasitə hesab edirdi. Müasir dövrdə lüğətlərin tərtib edilməsində və termin banklarının yaradılmasında müxtəlif proqram vasitələrindən istifadə olunur [9].

Elm və texnikanın müxtəlif sahələrinə aid terminlərin sistemləşdirilməsində terminoloji lüğətlərin mühüm rolu vardır. Müxtəlif sahələrdə çalışan mütəxəssislərin terminologiya ehtiyacını ödəmək baxımından terminoloji lüğətlər çox əhəmiyyətlidir. Bu isə elmin və texnikanın müxtəlif sahələrinə aid terminoloji lüğətlərin vahid mərkəzə toplanmasını, əlyeterliliyinin təmin olunmasını zəruri edir.

Terminologiya Komissiyasının sədr müavini S.Sadıqovanın verdiyi məlumata görə, bu vaxtadək Azərbaycanda müxtəlif elm sahələrini əhatə edən təxminən 600-ə yaxın terminoloji lüğət hazırlanmışdır [4]. Onu da qeyd etmək ki, çox az sayda dövlət qurumunun saytlarında həmin sahələrə aid terminlərin onlayn lüğətləri yerləşdirilib. Lakin bütün bu tip lüğətlərdə həddən az termin yer alır.

Təəssüflər olsun ki, elm və texnikanın bir sıra sahələri üzrə hələ də terminoloji lüğətlərin hazırlanmasına böyük ehtiyac var. Mövcud terminoloji lüğətlərin bəziləri isə tələbatı tam ödəyə bilmir. Məsələn, son illər Azərbaycanda sürətlə inkişaf edən turizm sektoru üzrə izahlı lüğət çox bəsitdir. S.Rəhimov tərəfindən son dəfə 2011-ci ildə nəşr edilmiş

“Beynəlxalq turizmdə işlədilən termin və anlayışların izahlı lüğəti”ndə cəmi 3 minə yaxın termin və anlayış öz əksini tapmışdır. Müqayisə üçün qeyd etmək ki, Rusiyada 2005-ci ildə 3-cü dəfə nəşr olunan “Beynəlxalq turizm terminlərinin böyük lüğəti”ndə (Большой Глоссарий терминов международного туризма/ The Great Glossary of Terms for the International Tourism/ Под ред. М.Б. Биржакова, В.И.Никифорова. Третье издание, дополненное и переработанное. — СПб.: “Издательский дом Герда”, 2005, -936 с.) 60 mindən çox terminin izahı verilmişdir. Bu lüğət üzərində 40-dan çox müəllif çalışmışdır.

Başqa bir misal: Türkiyə Elmlər Akademiyası (Türkiye Bilimler Akademisi - TÜBA) elmi araşdırmalarda, ünsiyyətdə, təhsil və tədrisdə türk dilinin işlədilməsi və təkmilləşdirilməsi məqsədilə 2002-ci ildə Dövlət Planlama Təşkilatının məsləhəti və dəstəyi ilə “Türkcə elmi terminlər lüğəti” (“Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü”) layihəsini həyata keçirməyə başlamışdır. Bu layihənin internet sahifəsi (www.tubaterim.gov.tr) 2012-ci ildə İnformasiya Xidməti Mükafatları çərçivəsində “Təhsil saytı” kateqoriyasında üçüncülük qazanmışdır. Qeyd etmək ki, “Türkcə elmi terminlər lüğəti” layihəsi “Sosial elmlər terminləri lüğəti”, “Təbiət elmləri terminləri lüğəti”, “Tibb elmləri terminləri lüğəti” və “Mühəndislik elmləri terminləri lüğəti” olmaqla 4 əsas sahədə həyata keçirilməkdədir.

Onu da qeyd etmək ki, son vaxtlar Azərbaycanda lüğətlərin bir qismi Terminologiya Komissiyasının ayrı-ayrı bölmələrində müzakirə olunmadan, elmi prinsiplər nəzərə alınmadan nəşr olunur və təbii ki, onlar lüğətlərin tərtibinə verilən tələblərə cavab vermir. Bu səbəbdən lüğətlərin tərtibi üçün daha təkmil nəzəri prinsiplər müəyyənləşdirilməlidir.

Bundan başqa, hazırda dünyada terminologiyanın avtomatlaşdırılmış şəkil-

də çıxarılması üsulları geniş yayılmışdır. Bunun üçün bir çox proqram təminatı mövcuddur. Ən geniş yayılmışlardan Simple Concordance Program, MonoConc Pro, Multi Term Extract, Concordance for Windows, PROMT TerM, Word Tabulator göstərilə bilər. Bu proqramların çoxunda “qara siyahı”-nı (termin olmayan sözlərin siyahısını) redaktə etmək, sözün uzunluğuna, rastgəlmə tezliyinə görə süzgeç, birdilli mərhələdən terminologiyanın çıxarılması, mürəkkəb fayl formatlarından (.html, .xml) terminologiyanın çıxarılması və s. kimi imkanlar var. Bu funksiyalar işin səmərəsini əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırır və verilənlərin sonrakı redaktəsinə sərf edilən zamanı xeyli azaldır [2].

Onu da qeyd edək ki, bir vaxtlar elmlərin diferensiasiyası nəticəsində yeni sahələr yaranmışdırsa, hazırda elmlərin inteqrasiyası müasir elmi istiqamətlərin açılmasına və həmin istiqamətlərin sonradan müstəqil elm kimi inkişafına daha çox təkan verir. Məsələn, aviasiya hazırda yeni inkişaf etmiş sahədir. Eyni zamanda onun özünün də yeni-yeni sahələri yaranır. Belə sahələrdən biri də logistikanın müstəqil bir sahə kimi formalaşmasıdır. Qeyd olunan cəhət, təbii ki, bir sahə terminlərinin digərinə keçməsinə səbəb olur. Məsələn, müasir dövrdə sürətlə inkişaf edən informatika və fəvqəladə hallarla bağlı terminologiyada bir çox sahələrin - fizika, riyaziyyat, geologiya terminləri də işlənir. Yaxud son illər müxtəlif elm sahələrinin qovşağında (multidisciplinar) formalaşmağa başlamış geosiyasət, bioetika, tibbi hüquq, nanotexnologiya, molekulyar biologiya, gen mühəndisliyi və s. elm sahələrində eyni proses müşahidə edilir. Əlbəttə, belə sahələrin sayının artması elmi-texniki tərəqqi ilə bağlıdır. Elmlərin bu cür inteqrasiyasını nəzərə alaraq Azərbaycanda yeni lüğətlər hazırlanmalıdır.

2.2. Terminoloji verilənlər bankının (TVB) yaradılması

Qeyd edək ki, terminoloji fəaliyyətin əsas istiqamətlərindən biri də terminoloji verilənlər bankının (TVB) yaradılmasıdır. TVB-nin yaradılması terminoloji fəaliyyətin nisbətən yeni istiqamətlərindən biridir, elmi, texniki, iqtisadi və digər terminlərin sayının sürətlə artması və böyük terminoloji informasiyanın “kağız-qələmlə” emalındakı çətinliklərlə bağlıdır. Dünyada ən böyük TVB-lərdən biri “Siemens” şirkətinə məxsusdur, bu bazaya 8 dildə (rus dili də daxil olmaqla) 2,5 milyon termin daxildir. “Eurodicautom” adlı beynəlxalq TVB Avropa İttifaqı Komissiyasının terminoloji bürosunda yaradılıb. Hazırda IATE (InterActive Terminology for Europe - Avropa üçün İnteraktiv Terminologiya) adını daşıyır və müxtəlif sahələrdə 1,4 milyondan çox termini (məsələn, tibb, ticarət, telekommunikasiya, metallurgiya) Avropa İttifaqının 23 rəsmi dilində təqdim edir [2; 20].

TVB-nin yaradılması informasiyanın işlənməsinə əmək sərfini aşağı salır, informasiyanın işlənməsi və ötürülməsi vaxtını azaldır və işin keyfiyyətini yüksəldir. Mütəxəssisləri və elmi işçiləri terminologiyanın normativ sənədləri ilə təmin etmək bu sahədə əsas yeri tutur.

Məhz terminoloji informasiya və sənədlərin toplanılması, yadda saxlanması və ötürülməsinə tələbat müxtəlif ölkələrdə çoxsaylı TVB-lərin yaradılmasına səbəb olmuşdur. TVB-də terminin mənası təfərrüatı ilə göstərilir, yəni ona aydınlıq gətirilir, digər dillərdə terminin ekvivalentləri, qısa formaları, hansı sənədlə (məsələn: milli və ya beynəlxalq standartla) təsdiq olunduğu haqqında məlumat verilir.

Elmi ədəbiyyatda TVB-lər yaradılma məqsədinə görə iki qrupa bölünür:

- *elmi-texniki ədəbiyyatın və sənədlərin tərcüməsi işinə yönəlmiş TVB;*

• *standartlaşdırılmış və tövsiyə edilmiş terminologiya haqqında informasiya ilə təminat üçün təyin edilmiş TVB [1].*

Azərbaycana gəldikdə isə dilimizin virtual məkanda geniş istifadəsi və təşəkkül tapması məqsədilə ölkəmizdə bu vaxta qədər bir sıra addımlar atılsa da, bu işləri qənaətbəxş hesab etmək olmaz. Ölkəmizin qlobal informasiya məkanına inteqrasiyanın gücləndirilməsi, virtual məkanda Azərbaycan elmi, mədəniyyəti, tarixi və dilinin təbliği, Azərbaycandilli internet saytlarının sayının, keyfiyyətinin artırılması vacibdir. Bu gün çoxdilli onlayn-lüğətlərin, terminlərə aid informasiya resurslarının yaradılması zəruridir. Bu fikri AMEA İnformasiya Texnologiyaları İnstitutunun və AMEA İ.Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun Beynəlxalq Ana Dili Gününə həsr olunmuş birgə keçirilən seminarda akademik Rasim Əliquliyev də təsdiqləmişdir: “Virtual məkanda Azərbaycan dilinin təbliği üçün azərbaycandilli internet resurslarının sayının və keyfiyyətinin artırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir” [3].

Təsəvvür edin ki, terminologiya sahəsində nəinki sistemli və çoxdilli onlayn-lüğətlər mövcuddur, əksinə hətta AMEA-nın İnformasiya Texnologiyaları İnstitutu ilə birgə yaradılmış Terminologiya Komissiyasının www.azterm.az veb-portalı hal-hazırda, ümumiyyətlə, fəaliyyətini dayandırır. Qeyd edək ki, bu veb-portal yaradılarkən qarşıya əsas məqsəd kimi dilimizdə olan mövcud terminoloji lüğətləri ilk dəfə olaraq vahid mərkəzə toplamaq, elmin, texnikanın müxtəlif sahələrində çalışanlara terminlərin izahını və müxtəlif dillərdə qarşılıqlı asanlıqla əldə etməyə yardımçı olmaq, həmçinin termin yaradıcılığına cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrini, o cümlədən xaricdə yaşayan soydaşlarımızı cəlb etmək idi.

Bundan başqa, Azərbaycan Milli Elm-

lər Akademiyası Rəyasət Heyətinin “Milli terminoloji İnformasiya sisteminin konsepsiyası və veb-portalı haqqında” 18 yanvar 2017-ci il tarixli qərarında “Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı”ndan irəli gələn vəzifələrin icrasını təmin etmək məqsədilə AR Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsi və AMEA İnformasiya Texnologiyaları İnstitutu tərəfindən Milli İnformasiya Sisteminin konsepsiyası və veb-portalının işlənilib hazırlandığı qeyd olunsa da, həmin veb-portal bu gün də işlək deyil. Görünən odur ki, qərarın icrası kazğız üzərində qalıb.

Həmin bu qərarın müvafiq bəndlərində AMEA-nın Nəsimi adına Dilçilik İnstitutuna və İnformasiya Texnologiyaları İnstitutuna tapşırıılır ki, terminologiya sahəsində milli terminoloji standartların işlənilməsi isqamətində aşağıdakı işlərin icrası təmin edilsin:

- Beynəlxalq Standartlaşdırma Təşkilatının İSO/TC37 Texniki Komitəsinin təcrübəsinin öyrənilməsi;

- Terminologiya üzrə milli standartların işlənilməsi məqsədilə AR Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsi və AMEA-nın təsisçiliyi ilə Texniki Komitənin yaradılması;

- Terminologiya üzrə milli standartların işlənilməsi.

Bundan başqa, AMEA-nın İnformasiya Texnologiyaları İnstitutuna tapşırıılır ki, terminoloji fəaliyyət sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığı təşkil etmək məqsədilə aşağıdakı istiqamətlərdə müvafiq işlərin görülməsini təmin etsin:

- Terminologiya üzrə Beynəlxalq İnformasiya Mərkəzinin (İNFOTERM) təcrübəsinin mənimsənilməsi, təkliflərin hazırlanması və bu quruma üzv olmaq üçün lazımi tədbirlərin görülməsi;

- Beynəlxalq Terminologiya Şəbəkəsinin (TermNet) fəaliyyətinin araşdırıl-

ması və bu şəbəkəyə qoşulmaq üçün tədbirlərin görülməsi;

- Terminoloji informatika sahəsində elmi-nəzəri problemlərin araşdırılması istiqamətində konkret addımların atılmasının təmin edilməsi;

- www.azterm.az portalının müvafiq şəkildə istismarının təşkili üçün terminoloji lüğətlərin verilənlər bazasına daxil edilməsi və AzScienceNet şəbəkəsinin DATA mərkəzində etibarlı saxlanması-nın təmin edilməsi.

AMEA-nın Nəsimi adına Dilçilik İnstitutuna tapşırılır ki, www.azterm.az portalının informasiya təminatını həyata keçirilməsi üçün Azərbaycanda mövcud olan terminoloji lüğətlərin monitorinqi aparılsın; AR Nazirlər Kabineti yanında Terminologiya Komitəsi tərəfindən təsdiq olunan bütün terminoloji lüğətlər toplanılsın və rəqəmsallaşdırılsın.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti yanında Terminologiya Komissiyasının internet sahifəsində isə rəsmi sənədlər, Komissiyanın tarixi, rəhbərlik haqqında məlumat verilib, Əsasnaməsi, qısa illik hesabatları, Komissiyanın qərarı ilə nəşr olunan lüğətlərin (cəmi 96 lüğət) sadəcə siyahısı verilib. Sayta cəmi 6 lüğətin elektron versiyası yerləşdirilib. Saytın "Ana sahifə"sində verilmiş ən son xəbər ("Azərbaycanca-türkcə izahlı dilçilik terminləri lüğəti") 2021-ci ilin fevralın 10-da yerləşdirilib. Yeni sayt interkativ deyil.

Bundan başqa, Terminologiya Komissiyasının orqanı olan "Terminologiya məsələləri" jurnalının da internet sahifəsi yoxdur (Yalnız jurnalın 2020-ci ilədək dərc edilmiş saylarının pdf versiyaları Terminologiya Komissiyasının internet sahifəsində yerləşdirilib). Qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası Rəyasət Heyətinin 30 aprel 2010-cu il tarixli iclasında təsdiq edilmiş (protokol №10-P) "Azərbaycan Respublikasının

da dissertasiyaların əsas nəticələrinin dərc olunması tövsiyə edilən dövrü elmi nəşrlər qarşısında qoyulan tələblər"ə əsasən "3. Dövrü elmi nəşrin internetdə saytı olmalı və onun "online" olaraq məqalə qəbul etmək imkanı olmalıdır". Bunu nəzərə alaraq Terminologiya Komissiyasının orqanı olan "Terminologiya məsələləri" jurnalının da internet sahifəsinin yaradılması zəruridir.

Beləliklə, Azərbaycan dilinin terminoloji arealını müasir metodlarla zənginləşmək zərurəti meydana gəlir. Məsələn, Türkiyə və Rusiyanın təmsalında qeyd edək ki, terminoloji lüğətlərin elektron variantları nəinki müvafiq terminoloji qurumların saytlarında, hətta bu sahədə fərdi şəkildə fəaliyyət göstərən onlarla saytlarda verilir.

"Ortaq leksik formalar qarşılıqlı anlaşma üçün bazisdir" paradoksmasından çıxış edərək Azərbaycanda bir sıra termin və anlayışlar haqqında orta baxış formalaşdırmaq lazımdır. Bir çox elm sahələrində terminologiya fondunun, demək olar ki, idarə olunmayan şəkildə artması onun natamam, bəzən lazımsız terminlərlə çirklənməsinə, qeyri-dəqiqliyə, terminlərin çoxmənalılığına, sinonimlərin çoxalmasına səbəb olur. Xarici dillərdən heç də həmişə əsaslandırılmayan intensiv alınmalar və əksinə, beynəlxalq terminlərin mənasız milliləşdirilməsi baş verir. Terminologiyada belə vəziyyət elmin və praktikanın inkişaf templərinə də mənfi təsir göstərir [2].

2.3 Terminologiya üzrə orqanların və mərkəzlərin müxtəlif səviyyələrdə (milli, beynəlxalq, sahə) təşkilati-metodiki (elmi-təşkilati) fəaliyyəti

Müasir dövrdə terminologiya ilə bağlı tədqiqatların müxtəlif səviyyələrdə (milli, beynəlxalq) və müxtəlif aspektlərdən aparılması təsadüfi deyil. Çünki terminologiya ilə ayrı-ayrı elmlər arasında

qarşılıqlı əlaqələrin və qarşılıqlı təsirlərin güclənməsi tendensiyası artır.

Qeyd etdiyimiz kimi, terminologiya sahəsində beynəlxalq səviyyədə UNESCO-nun nəzdində Terminologiya üzrə Beynəlxalq İnformasiya Mərkəzi (İnfoterm) və Beynəlxalq Standartlaşdırma Təşkilatı (ISO - International Organization for Standardization) fəaliyyət göstərir.

Bundan başqa, Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurasının (indi Türk Dövlətləri Təşkilatı) təşəbbüsü ilə 16 noyabr 2012-ci il tarixində İstanbulda türk dillərinin vahid terminologiyasının yaradılması üçün Ekspertlər Komitəsinin ilk iclası keçirilmişdir. Bu toplantıda türk dillərinin Ortaq Terminoloji Qurumunun üzvləri seçilmiş, türk dillərinin ortaq əlifbası qəbul edilmiş və terminologiyanın yaradılması prinsipləri müəyyənləşdirilmişdir. Növbəti illərdə daha tez-tez toplaşacaq qurum üzvlərinin elmi çalışmalarının Türk Akademiyası tərəfindən davam etdirilməsi planlaşdırılmışdır. Bunun davamı olaraq 2013-cü il 5 sentyabr tarixində Türk Şurası Terminologiya Komitəsinin təşkilatçılığı ilə Qazaxıstanda yaranan Türk Akademiyasında türk dillərinin terminologiya məsələləri - termin yaradıcılığı prosesi ilə bağlı seminar keçirilmişdir. Seminarda türkdilli respublikalarda terminologiyanın müasir vəziyyəti, gələcək inkişafı, türk dillərinin ortaq terminologiyasının yaradılması kimi məsələlər geniş şəkildə müzakirə olunmuş, türk dilləri üçün ortaq terminoloji lüğətlərin hazırlanması məqsəduyğun hesab edilmişdir. Bu istiqamətdə müzakirələr sonrakı dövrdə keçirilən icaslarda da davam etdirilmişdir.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında Terminologiya Komissiyası ortaq çalışmalarını həm Azərbaycanın müvafiq nazirlik və dövlət qurumları, həm UNESCO-nun nəzdində Terminologiya

üzrə Beynəlxalq İnformasiya Mərkəzi (İnfoterm) və Beynəlxalq Standartlaşdırma Təşkilatı, həm türk dillərinin Ortaq Terminoloji Qurumu, həm də digər ölkələrin müvafiq təşkilatları ilə daha sıx əlaqədə qurmalıdır.

2.4. Terminlərin və terminoloji sistemlərin unifikasiyası – bura nizamlama, standartlaşdırma və harmonizasiya daxildir

İlk növbədə qeyd edək ki, unifikasiyanın vəzifəsi anlayışlar sistemi ilə terminoloji sistem arasında birqiymətli uyğunluğu təmin etməkdir. Unifikasiya bütün səviyyələrdə (məzmun, məntiqi və linqvistik) aparılır. Bu zaman həm terminlərin linqvistik təhlili və dilin ümumi norma və qanunauyğunluqları, həm də terminologiyanın normativ qiymətləndirilməsi meyarları üçün spesifik cəhətləri nəzərə alınır [2].

Nizamlama terminologiyasının unifikasiyası üzrə praktiki işin əsas hissəsidir. Terminologiyanın nizamlanması üzrə işin əsas istiqamətinin ilkin mərhələsi inventarizasiyadır. İnteraktivasiya – baxılan elm sahəsinə aid olan bütün terminlərin toplanması və təsviridir. Bu iş terminlərin seçilməsindən, onların leksikoqrafik emalından və təsvirindən ibarətdir, işin nəticəsi terminoloji lüğətlər olur [2].

Unifikasiyanın sonuncu mərhələsində terminoloji sistemin kodifikasiyası, yəni onun normativ lüğət şəklində formalaşdırılması həyata keçirilir. İstifadə xüsusiyyətlərindən asılı olaraq kodifikasiya iki şəkildə sənədləşdirilir. Əgər həddən artıq sərt normalar yaradıcı fikrin inkişafına mane ola bilərsə (adətən, elm sahəsində), kodifikasiyanın nəticəsi tövsiyə olunan terminlərin toplusu olur. Əgər terminin dəqiq birqiymətli işlədilməsindən kənarlaşma yolverilməzdirsə (adətən, istehsalat sahəsində), kodifikasiyanın nəticəsi terminlər və təriflər

üzrə dövlət standartı olur. Terminoloji standart hüquqi sənəddir: terminlərin işlədilməsinin qanunvericilikdə təsbit edilməsi onların müxtəlif sahələrdə - istehsalat, idarəetmə, daxili və xarici ticarət və s. birqiyəmətli anlaşılması zəruriliyi ilə əlaqəlidir [2].

Ümumiyyətlə, hazırda dünyada 20 mindən çox terminoloji standart mövcuddur. Onların əsas hissəsi inkişaf etmiş sənaye ölkələrində yaradılmış milli standartlardır. Bundan başqa, beynəlxalq standartlar, regional standartlar, şirkətlərin və beynəlxalq təşkilatların standartları da vardır. Bir sıra böyük şirkətlər terminologiyanın menecmentinə şirkətin qloballaşma strategiyasının tərkib hissəsi kimi baxırlar, şirkətin standart terminologiyasından istifadəni korporativ mədəniyyətin vacib komponenti kimi qəbul edirlər.

Terminologiya üzrə beynəlxalq standartın qəbul edilməsi ənənəvi milli sistemdən imtina etmək demək deyil. Beynəlxalq standartlaşdırma, hər şeydən əvvəl, ana dili və xarici dillərin terminlərinin dəqiq şərhinin və birmənalı uyğunluğunun müəyyən edilməsidir. Ümumiyyətlə, iki tip standart mövcuddur - "sərt" (yerinə yetirilməsi məcburi olan) standartlar və "yumşaq" standartlar və ya tövsiyələr. Terminoloji standartlar ikinci tipə aid edilir, belə ki, bir terminin yerinə onun peşəkar danışığı dilində olan əvəzedicisi (sinonimi) işlədilsə, həmin terminin mənası dəyişməz [1].

Beynəlxalq Standartlaşdırma Təşkilatının ISO/TC 37 (Terminologiya və digər dil və məzmun resursları) Texniki Komitəsinin altkomitələrində (TC37/SC1, TC37/SC2, TC37/SC2, TC37/SC4) və ISO/TC 237 Layihə Komitəsində aşağıdakı sahələr üzrə standartlar işlənilib hazırlanır:

- ✓ terminoloji prinsip və metodlar;
- ✓ anlayış və terminlərin beynəlxalq unifikasiyası;

- ✓ terminoloji fəaliyyət (nəzəri və tətbiqi);

- ✓ dillərin adlarının təqdimatı üçün kodların işlənməsi;

- ✓ lüğətlərdə məqalələrin təqdimatına dair tələb, tövsiyə və informasiya;

- ✓ beynəlxalq terminoqrafik standartların hazırlanması və layihələndirilməsi;

- ✓ latın qrafikasında təqdim olunan çoxdilli terminoloji və leksikoloji verilənlərin əlifba üzrə ardıcılığı;

- ✓ tərcümə yönümlü terminoqrafiya;

- ✓ terminoloji məhsul və xidmətlər üzrə ümumi icmal və tövsiyə;

- ✓ terminologiyada tətbiqi hesablama sistemləri – verilənlərin kateqoriyaları;

- ✓ terminologiyanın idarə edilməsi sistemlərinin işlənilib hazırlanması, tətbiqi və dəstəyi;

- ✓ dil resursları ilə idarəetmə strukturunun təqdimatı və s. [1].

Bu komitələrdə həm də terminoloji standartların nəşri, sərgisi, təqdimatı ilə bağlı standartlar, həmçinin lüğətlər və statistikanın aparılması üçün normativ qaydalar işlənilir [27]. Hal-hazırda 60 ölkədə standartlaşdırma ilə bağlı minlərlə ekspertin cəlb olunduğu müvafiq komitələr mövcuddur [1].

Qeyd edək ki, terminşünaslıqda normalar ümumi ədəbi dil normalarına uyğun olmalıdır. Eyni zamanda, terminlərə dair bir sıra xüsusi normativ tələblər də mövcuddur. ISO 12620 standartı terminlərin 200-dən artıq müxtəlif xassələrini müəyyən edir [5].

Elm, texnologiya, iqtisadiyyat, mədəniyyət sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın güclənməsi terminologiyanın harmonizasiyası üzrə işlərin sürətləndirilməsini tələb edir. ISO 860:2007 anlayışların, anlayış sistemlərinin, təriflərin və terminlərin harmonizasiyasına metodoloji yanaşmanı müəyyən edir [6]. Bu metodologiya milli və ya beynəlxalq səviyyədə, birdilli və ya çoxdilli kontekstdə harmonizasiya edilmiş terminologiyanın

işlənilməsinə tətbiq edilir.

Məlumdur ki, müasir dövrdə dünyada ingilis dili millətlərarası ünsiyyət və informasiya mübadiləsi vasitəsi rolunu oynayır. Beynəlxalq səviyyədə elmi-texniki və ya ictimai-siyasi forumlarda hətta Avropa və Asyanın inkişaf etmiş ölkələrinin milli dilləri ingilis dili ilə rəqabət apara bilmir. Terminlərin çoxu ingilis dilində yaranır və başqa dillərə keçir. Nəticədə dünya dillərində terminologiyanın unifikasiyası prosesi baş verir. Bununla əlaqədar milli terminologiya sistemləri qarşısına “ölüm, ya qalım” problemi çıxır. Bu problem xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə daha kəskin hiss olunur. Dünyada üstünlük saxlayan dillərin müdaxilə təsirlərinə qarşı durmaq, dilin elmi-texniki və ictimai-siyasi həyatın bütün sahələrində ünsiyyət vasitəsi funksiyasını tam yerinə yetirməsini təmin etmək üçün dilin müstəqilliyini saxlamağa çalışmaq, milli dilə qayğı ilə yanaşmaq, dilin potensialından fəal istifadə etməklə onun inkişafına müəyyən nəzarət etmək zəruridir. Alınma sözlərə münasibətdə dünyada iki yanaşma mövcuddur: 1) beynəlxalq terminləri milli dillərə dəyişiklik olmadan daxil etmək; 2) beynəlxalq terminləri milli terminlərlə tam əvəz etmək. Hər iki yanaşmanın öz təhlükələri vardır [23]. Terminlərin başqa dillərdən alınması qaçılmazdır, lakin burada tarazlığı gözləmək lazımdır, bəzən terminlərin Azərbaycan dilində işlənən sinonimləri olsa da, terminologiya başqa dillərdən alınan sözlərlə korlanır. Bəzən danışıda, təhsildə, ədəbiyyatda və dövrü mətbuatda terminin adekvat tərcüməsi deyil, onun bir çox halda düzgün olmayan transkripsiyası işlədilir. Nəticədə termin Azərbaycan dilinə çox vaxt adi istifadəçi üçün anlaşılmayan mənə və səslənmədə daxil olur [1; 2]. Bir çox elm sahələrində, o cümlədən informasiya təhlükəsizliyi sahəsində terminologiyanın unifikasiya edilməmiş olması həm Azərbaycan, həm də digər

dillərdə elmi informasiya mübadiləsində ciddi maneə olaraq qalır, elmi ədəbiyyatın adekvat tərcüməsində böyük çətinliklər yaradır [19; 21].

Ümumiyyətlə, Azərbaycanda terminologiyanın nizamlanması məqsədi ilə bir sıra təxirəsalınmaz təşkilati, metodiki və elmi xarakterli tədbirlər görmək lazımdır.

Nəticə

Məlumdur ki, elmin və texnikanın müxtəlif sahələrinin inkişafı, bu sahələrdə əldə olunan nailiyyətlər, yeniliklər həmin sahələrə aid yeni terminlərin yaranmasına zəmin yaradır. Bunun nəticəsi olaraq dilimizə yeni terminlər daxil olur. Terminoqraflar tərəfindən yeni terminlər dilin qaydalarına uyğunlaşdırılaraq linqvistik ekspertizadan keçirilir və məlumat bazasına daxil edilir.

Qeyd olunduğu kimi, bu gün Azərbaycan dilində termin yaradıcılığı prosesinin tənzimlənməsini və koordinasiya edilməsini, həmçinin dilin lüğət tərkibinin zənginləşdirilməsini, yeni anlayış və ifadələrin dildə işlədilməsi mümkünlüyünün müəyyənləşdirilməsini, elmi-ədəbi dili təkmilləşdirmək məqsədilə kütləvi informasiya vasitələrində, dərslərdə və digər tədris vəsaitlərində yeni termin və anlayışların dilin normalarına müvafiq qaydada işlədilməsinə nəzarət funksiyasını Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında Terminologiya Komissiyası yerinə yetirir. Bu Komissiyanın tərkibində fizika, riyaziyyat; mexanika və texnika elmləri bölməsi; kimya bölməsi; geologiya bölməsi; coğrafiya bölməsi; biologiya və kənd təsərrüfatı elmləri bölməsi; tarix bölməsi; iqtisadiyyat bölməsi; fəlsəfə bölməsi; hüquqşünaslıq bölməsi; dilçilik bölməsi; ədəbiyyatşünaslıq bölməsi; orfoqrafiya bölməsi; memarlıq, musiqişünaslıq, teatrşünaslıq və dekorativ-tətbiqi sənət bölməsi; tibb elmləri bölməsi;

pedaqogika, psixologiya və fənlərin tədrisi metodikası bölməsi; bədən tərbiyəsi və idman bölməsi fəaliyyət göstərir. Lakin aparılan müşahidələr göstərir ki, Komissiyanın fəaliyyəti daha çox Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun Terminologiya şöbəsinin üzərinə yüklənmişdir. Lakin unutmayaq ki, terminologiya məsələsi təkcə dilçilərin görə biləcəyi bir iş deyil. Burada elm sahələrinin integrativliyi, birgə fəaliyyəti konkret nəticə almaq baxımından vacibdir.

Terminoloji məlumat bazasına daxil edilən terminlərin Terminologiya üzrə Beynəlxalq İnformasiya Mərkəzi və Beynəlxalq Standartlaşdırma Təşkilatının tələblərinə uyğunlaşdırılması üçün Terminologiya Komissiyasının bu təşkilatlarla (eləcə də eyni tarixi-mənəvi kökləri nəzərə alaraq digər türk dövlətlərinin müvafiq qurumları ilə) əməkdaşlığı daha da dərinləşdirməsi zəruridir. Digər tərəfdən, Terminologiya Komissiyasının terminologiya sahəsində milli və beynəlxalq standartların qəbul edilməsi, terminlərin bir-birinə uyğunlaşdırılması, harmonikləşdirilməsi üzrə işləri müvafiq dövlət qurumları (Əsasnaməsində göstəriləyi kimi, Azərbaycan Respublikasının Təhsil, Ədliyyə, Rabitə və Yüksək Texnologiyalar nazirlikləri, Dövlət İmtahan Mərkəzi və digər müvafiq ali icra orqanları) ilə birgə həyata keçirməsi məqsədəuyğundur.

Bütün mövcud terminoloji lüğətlər terminoloji informasiya bazasına daxil edildikdən sonra onların hər kəs üçün əlverişliliyini təmin etmək, elmin və texnikanın müxtəlif sahələrində çalışanlara gündəlik işlərində rastlaşdıqları terminlərin izahını asanlıqla əldə etməyə yardımçı olmaq, həmçinin termin yaradıcılığına cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrinin cəlb etmək məqsədi ilə bir neçə saytın, veb-portalın yaradılması (bu kontekstdə www.aztermin.az portalının fəaliyyətinin bərpa edilməsi) zəruridir.

Azərbaycan terminoloji informasiya sisteminin beynəlxalq səviyyədə dillərarası terminoloji lüğətlərin toplanması istiqamətində fəaliyyət göstərən, UNESCO-nun nəzdində təşkil olunmuş Beynəlxalq Terminologiya Şəbəkəsi olan TermNet-ə qoşulması prosesini sürətləndirmək lazımdır. Məhz bu yolla dillərarası terminoloji lüğətlərin hazırlanması işini avtomatlaşdırmaq, həmçinin Azərbaycan dilindən başqa dillərə keçən terminləri müəyyən etmək mümkün olacaq.

Ümumiyyətlə, Terminologiya Komissiyası e-dövlətin tərkib hissəsi kimi, terminoloji informasiya sistemini fasiləsiz, dayanmadan istismar etməli, onun müntəzəm olaraq inkişafını təmin etməli, beynəlxalq və xarici ölkələrin müvafiq qurumları ilə qarşılıqlı əlaqəni dəstəkləməli, insanlara terminologiya sahəsində elektron informasiya xidməti göstərməlidir.

Agshin Mammadov

**THE STATE OF TERMINOLOGY IN AZERBAIJAN:
LEXICOGRAPHY, UNIFICATION AND COORDINATION PROBLEMS**

Abstract

The article gives brief information about the history of terminological activity in Azerbaijan, and notes a number of existing standards in this area. The organizational-methodical (scientific-organizational) activity of bodies and centers on different levels (national, international, field) is considered. Regulation, unification and standardization of terminology are investigated. From this it is concluded that in order to bring the terms included in the terminological database in line with the requirements of the International Information Center for Terminology and the International Organization for Standardization, it is necessary to further deepen the cooperation of the Terminology Commission under the Cabinet of Ministers of the Republic of Azerbaijan with these organizations (as well as with the relevant structures of other Turkic states, taking into account the same historical and spiritual roots). On the other hand, it is advisable to carry out work on the adoption of national and international standards in the field of terminology, the harmonization of terms together with the relevant state structures (as indicated in the regulation, the Ministry of Education, the Ministry of Justice, the Ministry of Communications and High Technologies of the Republic of Azerbaijan, the State Examination Center and other relevant the highest executive bodies).

Keywords: Azerbaijan,terminology, terminography, terminology bank, lexicography, unification, classification of terms, Infoterm, International Terminology Network, Terminology Commission

Агшин Мамедов

**СОСТОЯНИЕ ТЕРМИНОЛОГИИ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ:
ПРОБЛЕМЫ ЛЕКСИКОГРАФИИ, УНИФИКАЦИИ И КООРДИНАЦИИ**

Резюме

В статье дается краткая информация об истории терминологической деятельности в Азербайджане, отмечается ряд существующих стандартов в этой области. Рассматривается организационно-методическая (научно-организационная) деятельность органов и центров по терминологии на различных уровнях (национальном, международном, отраслевом). Рассматриваются вопросы упорядочения, унификации и стандартизации терминологии. Из этого делается вывод, что для приведения терминов, включенных в терминологическую базу данных, в соответствии с требованиями международного информационного центра по терминологии и Международной Организации по стандартизации необходимо дальнейшее углубление сотрудничества комиссии по терминологии при Кабинете Министров Азербайджанской Республики с этими организациями (а также с соответствующими структурами других тюркских государств с учетом тех же историко-духовных корней). С другой

стороны, работу по принятию национальных и международных стандартов в области терминологии, гармонизации терминов целесообразно осуществлять совместно с соответствующими государственными структурами (как указано в положении, Министерством образования, Министерством юстиции, Министерством связи и высоких технологий Азербайджанской Республики, Государственным экзаменационным центром и другими соответствующими высшими исполнительными органами).

Ключевые слова: терминология, терминография, банк терминов, лексикография, унификация, классификация терминов, Инфотерм, Международная терминологическая сеть, терминологическая комиссия

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT:

Azərbaycan dilində:

1. Əliquliyev R.M., Qurbanova Ə.M. Azərbaycan terminoloji informasiya sisteminin yaradılmasının konseptual əsasları. // "İnformasiya cəmiyyəti problemləri", Bakı, 2011, №1. - https://jpis.az/uploads/article/az/CONCEPTUAL_BASIS_OF_CREATION_AZERBAIJAN_TERMINOLOGICAL_INFORMATION_SYSTEM_azerb_.pdf
2. İmamverdiyev Y.N. İnformasiya təhlükəsizliyinin terminoloji problemləri. // "İnformasiya cəmiyyəti problemləri", 2014, №1, s.43-49.
3. Rasim Əliquliyev: "Virtual məkanda Azərbaycan dilinin təbliği üçün azərbaycandilli internet resursların sayının və keyfiyyətinin artırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir" - <http://www.ictnews.az/print.php?lang=1&content=35521>
4. Sadıqova S. Terminologiya Komissiyasının yaradılmasının 90 illiyi // "Respublika" qəzeti, 30 noyabr 2013-cü il, № 263, s.6.

İngilis dilində:

5. ISO 12620:2009 - Terminology and other language and content resources -- Specification of
6. ISO 860:2007 Terminology work - Harmonization of concepts and terms, 2007, 24 p.
7. Leichik V.M. Modern Trends in the Internationalisation of Terms // Selected Readings in Russian Terminology Research. Vienna, 1993.
8. Nuopponen A. Concept Systems for Terminological Analyses // Acta Wasaensia. Vasa, 1994.
9. Nuopponen, Anita (1996). Terminological Information and Activities in World Wide Web. Christian Galinski & Klaus-Dirk Schmitz (eds.), TKE'96, Terminology and Knowledge Engineering/ 92-99/ Frankfurt: IDEKS-Verlag
10. Riggs F.W. Terminology and Lexicography: Their Complementarities // International Journal of Lexicography. 1989. N 2.
11. Schmitz, Klaus-Dirk. 1996. "Martif: A New ISO—Standard for the Interchange of Terminological Data." Translated by Sue Ellen Wright. TermNet News. No. 50/51/1995, 6-8.

Rus dilində:

12. Авербух К. Я. Общая теория термина: комплексно-вариологический подход. 2005
13. Авербух К.Я. Стандартизация терминологии: некоторые итоги и перспективы//НТИ. Сер. 1. 1985. № 3. С. 1-8.
14. Алексеева Л.М. Проблемы термина и терминообразования. Пермь, 1998. С. 19-27.
15. Волкова И.Н. Стандартизация научно-технической терминологии. М., 1984. 199 с.
16. Герд А.С. Терминология унификация или стандартизация? // НТИ. Сер. 2. М., 1978. № 4.
17. Головин Б.Н. О типах терминосистем и основаниях их различия // Термин и слово. Горький, 1981. С. 1-7.
18. Даниленко В.П. О стандартизации терминологии // Лингвистический аспект стандартизации терминологии. М., 1993.
19. Закупень Т. Понятие и сущность информационной безопасности, и ее место в системе обеспечения национальной безопасности РФ // Информационные Ресурсы России, 2009, №4, с. 28-34.
20. Лейчик В.М. Терминоведение: предмет, методы, структура, М.: Изд.-ЛКИ, 2007, -256 с.
21. Недосекова Е. Проблемы правовой терминологии в сфере информационной безопасности // Информационные Ресурсы России, 2011, №6, с. 28-30
22. Никулина М. А. Вариологический взгляд на терминологию, проблемы её распространения и эквивалентности перевода в современных условиях. 2009
23. Романов А. Ю. Англицизмы и американизмы в русском языке и отношение к ним. – СПб.: Изд-во СПб ун-та, 2000, 152 с.
24. Сытникова, Т. А. Англоязычная компьютерная техническая терминосистема как объект лингвокогнитивного исследования. 2010
25. Шелов С. Д. Определение терминов и понятийная структура терминологии СПб., 1998. 236 с.

İnternet resursları:

26. International Information Centre for Terminology, <http://www.infoterm.info>
27. International Organization for Standartization, www.iso.org/iso/home.htm